

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Кошель Тетяна Олександрівни

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ В
ПРОЦЕСІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник
_____ Є.Д. Харькова,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри дошкільної і початкової освіти
« ____ » _____ 2021 року
Виконавець

_____ Т.О. Кошель
« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ СОФІЇ РУСОВОЇ В ПРОЦЕСІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Просвітницька діяльність вітчизняного педагога Софії Русової.....	7
1.2. Педагогічні ідеї Софії Русової щодо морального виховання дітей старшого дошкільного віку.....	11
1.3. Проблеми морального виховання у педагогічній спадщині Софії Русової.....	20
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ІДЕЯМИ СОФІЇ РУСОВОЇ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	
2.1. Діагностика рівнів моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку.....	33
2.2. Експериментальна методика морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової та перевірка ефективності її застосування в сучасному закладі дошкільної освіти.....	42
Висновки до розділу 2.....	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51
ДОДАТКИ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна система дошкільної освіти висуває щоразу посилену увагу як науковців, так і педагогів до питань морального виховання особистості дитини. Сучасний технократизм, бездуховність, аморальність відбиваються на дітях і стоять на заваді формуванню у дітей старшого дошкільного віку духовного збагачення. Так, як сьогодні в державі визнано дошкільну освіту фундаментально базовою, то вихідною ланкою є дошкільне виховання дітей. Основним завданням дошкільної освіти є виховання високих моральних якостей майбутніх громадян, формування моральних цінностей, збагачення культурного потенціалу українського народу, його традицій та оволодіння цінностями світової культури.

Однією із вагомих місць та серед історичних постатей у сфері дошкілля займає вітчизняний педагог С. Русова. Тому ми звернулися до її праць, адже її просвітницька і педагогічна діяльність саме стояли біля витоків суспільного дошкільного виховання в Україні, котра піднімала проблеми національного та морального становлення дітей старшого дошкільного віку.

Доцільність звернення до обраної проблеми підтверджується вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Конвенції про права дитини» (1989 р.), ««Робоча концепція обдарованості»» (2020 р.), Концепції «Нова українська школа (2016 р.), «Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нової редакції» (2021 р.).

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика моральності, морального виховання дітей старшого дошкільного віку за С. Русовою висвітлюється у сучасних педагогічних працях таких науковців: І. Беха, А. Богуш, О. Кононко, Г. Кошелівської, Г. Лаврентьева, С. Ладивір, Л. Лохвицька, Р. Павелків та ін., у діяльності яких органічно поєднуються педагогіка і психологія, що і забезпечує перспективу їх функціонування і спрямована на духовне примноження особистості дошкільника. У працях науковців аналізується роль

педагогічної спадщини Софії Русової та її значення для методики освітнього процесу у закладах дошкільної освіти.

З огляду на актуальність проблеми та особливу затребуваність виникла потреба розв'язання пріоритетних напрямів реформування морального виховання, що зумовило вибір теми дослідження: *«Використання ідей Софії Русової в процесі морального виховання дітей старшого дошкільного віку в сучасному закладі дошкільної освіти»*.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати методику морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової та експериментально перевірити ефективність її використання в сучасному закладі дошкільної освіти.

Відповідно до мети сформульовано завдання дослідження:

1. Проаналізувати просвітницьку діяльність та педагогічні ідеї Софії Русової щодо морального виховання дітей, з'ясувати їх актуальність та можливості використання в сучасному закладі дошкільної освіти.
2. Обґрунтувати методику морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової.
3. Продіагностувати стан моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку на основі розроблених критеріїв і показників.
4. Експериментально перевірити ефективність методики морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової в сучасному закладі дошкільної освіти.

Об'єкт дослідження: процес морального виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: методика морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової в сучасному закладі дошкільної освіти.

Матеріали та методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних і дослідних даних, застосованих для виявлення стану розробки досліджуваної проблеми,

вивчення основних понять дослідження; *емпіричні*: педагогічний експеримент для перевірки ефективності методики морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової в сучасному закладі дошкільної освіти; бесіди, анкетування для визначення стану моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку на основі розроблених критеріїв і показників; *методи математичної статистики*: аналіз результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* теоретично обґрунтовано методику морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової та експериментально перевірено ефективність її використання в сучасному закладі дошкільної освіти; *охарактеризовано* поняттєвий апарат дослідження проблеми; *уточнено* сутність і зміст понять «мораль», «моральне виховання».

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у впровадженні в освітній процес Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 3 «Калинка» м. Суми Сумської області методики морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової. Установлені наукові факти, положення та висновки можуть бути використані в освітньому процесі закладів дошкільної освіти, а також у процесі написання курсових та магістерських робіт.

Апробація результатів та публікації. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на 2-х науково-практичних конференціях. За результатами дослідження опубліковано 2 статті (Додаток А).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел 50, додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи 59 сторінок. Основний текст дослідження викладено на 51 сторінці.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ С. РУСОВОЇ В ПРОЦЕСІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Просвітницька діяльність вітчизняного педагога Софії Русової

Софія Русова увійшла в історію світової педагогіки як відомий теоретик дошкільного виховання дитини, запропонувавши власну систему дошкільного виховання, в основу якої покладено ідею виховання дошкільнят на національному ґрунті. Особливу увагу С. Русова приділяла концепції національного виховання над якою працювала багато років, це, власне, основна ідея і тема що об'єднує більшу частину її досліджень.

На формування концепції національної освіти С. Русової суттєво вплинув стан початкової освіти і педагогічної науки в Україні наприкінці ХІХ на початку ХХ століття. Початкова освіта цього періоду була представлена найреакційнішою теорією, яку обстоювали педагоги офіційного, релігійно-монархічного напрямку правлячої еліти, які визначали зміст початкової освіти в народній школі як засвоєння формальних навичок читання, письма, рахунку. С. Русова спрямовувала свої концептуальні ідеї на створення національної системи освіти, стверджуючи, що «ідея національної школи вже пустила міцне коріння в ґрунті всесвітнього виховання.

Намагання усіх народів до забезпечення своєї власної державної і культурної незалежності повертають її до національної школи, бо усім уже зрозуміло, наскільки нація, яка пройшла через таку школу, буде дужчою другої нації, яка її не проходила. Школа – великий фактор для остаточного формування нації... Перш ніж уяснити собі, що означає «національна?» [10, с. 126].

У своїх педагогічних працях С. Русова детально проаналізувала як принцип індивідуалізації, який вона сприймала як головну вимогу справедливого виховання, що повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини, так і принцип соціалізації виховання: «людина стає

людиною лише в громаді» [9, с. 17]. Соціальне виховання розвиває в дитини ті особистісні риси, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином. Стара школа цілком ігнорувала об'єднання, дітей виховувались як окремі суб'єкти, підготовлені для якоїсь кар'єри або спеціальності. Однією з провідних ідей виховання дітей С. Русової, що значно впливає на соціалізацію особистості, була ідея виховання в колективі, в основу якого педагог ставила суспільну мету і спільну діяльність, спрямовану на її досягнення [9].

На переконання С. Ф. Русової, виховання справжнього громадянина своєї держави потрібно розпочинати з наймолодшого віку, оскільки національна самосвідомість закладається в людині з перших років її життя. Учена розробила мету і завдання дошкільного виховання, склала орієнтовну програму роботи з дітьми дошкільного віку, визначила форми, методи організації навчально-виховного процесу [6].

Жодна дитина не народжується з готовою ідеєю морального обов'язку, відзначала С. Русова, але чим жвавіше живе в особистості почуття симпатії, тим міцніше та легше розвивається в ній почуття соціального обов'язку, яке й мусить бути виховане соціальною педагогікою. Формування моральної поведінки людини починається змалку, в сім'ї, з елементарного поєднання одержуваних дитиною моральних знань із найпростішими моральними діями та вчинками. Нормою тут є зовнішня вимога, яка йде від дорослої людини. На її основі в дитини розвивається свідомо поведінка, виникають зачатки самоконтролю, вона починає діяти на основі внутрішніх спонук, а виконання норм стає мотивом її моральної поведінки [6, с.71]. Справу виховання бажано якнайчастіше пов'язати з природними нахилами дитини та з вимогами життя, в якому дитина перебуває, зі світоглядом її народу, з психологією її нації.

Національне виховання дітей дає певний ґрунт для зміцнення моральних сил дитини й відродження душі народу. Національне виховання виробляє у людині не половинчастого діяча, який діє на основі хисткої моральності, а міцну, цільну особу.

У своїх педагогічних працях С. Русова неодноразово підкреслювала, що серед моральних факторів виховання головне місце належить родині, де дитина набирається перших вражень з перших днів свого життя. Педагог розкрила роль родини у вихованні дитини, наголошуючи на тому, що «в родинному житті кожна дитина є живою клітинкою... а родинне виховання залишається ще таки найкращим природним осередком для дітей».

С. Русовій належать педагогічні ідеї щодо морального виховання дітей дошкільного віку. Важливим завданням виховання в українському національному закладі дошкільної освіти, за С. Русовою, є моральне виховання дітей дошкільного віку як «гармонія індивідуальної волі й суспільного гуртового порядку» [15, с. 230]. Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання «витворити людину в найкращому значенні цього слова», звучить лейтмотивом багатьох творів С. Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей.

Розкриваючи мету, завдання, зміст, методи і чинники морального виховання, С. Русова вказала деякі шляхи і засоби його реалізації: розвивати почуття ласки до всього живого; вимагати від дитини свідомої акції на допомогу чужій людині, якщо вона в біді; впливати на почуття дитини оповіданнями, де моральне добро якнайкраще вимальоване і викликало б у неї бажання перейняти чудовий зразок; зразок вихователя головний моральний вплив [2, с. 63].

Центральною фігурою в концепції С. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. У працях ученої знаходимо її міркування щодо визначення понять «особистість», «індивідуальність», з'ясування умов, чинників і шляхів формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Надзвичайно актуальною ця думка є в умовах сьогодення і прослідковується в державних документах. Так, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує педагогів на цілісний підхід до

особистості, тобто центральною фігурою освітнього процесу є дитина – мовленнєва особистість. Із-поміж засад нового Базового компонента дошкільної освіти визначено, зокрема: визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості; збереження дитячої субкультури; повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дітей дошкільного віку [6]. Учена була переконана, що не існує межі між естетичним і моральним вихованням, оскільки «естетичне виховання готує в серці ґрунт для почуттів моральних» [16, с. 121]. Пізнання дитиною природи породжує і збагачує почуття патріотизму, любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Вчена радила здійснювати з дітьми близькі й далекі екскурсії, організувати в кожній дитячій установі музей рідного краю, складений переважно з дитячих колекцій.

Моральне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі. Ввійшовши в історію педагогічної думки як визначний теоретик дошкільного виховання дитини, спочатку С. Русова впроваджувала фребелівську систему виховання, однак педагогічний досвід вихователя дозволив їй зробити висновок, що вона характеризується відірваністю від життя [16]. Відмінною особливістю педагогічної концепції С. Русової було органічне поєднання естетичного і морального як взаємообумовлюючих компонентів виховного процесу. Важливого значення у зв'язку з цим в процесі морального становлення особистості дитини С. Русова надавала живому спілкуванню з природою, естетичним враженням, якими б збагачувалася духовна природа особистості під час такого спілкування. Дослідниця зазначала, що «коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, надихає на добру поведінку як серед природи, так і в людському колективі» [5, с. 124].

Софія Русова завершила створення цілісної теорії Дошкільного виховання, яка базувалася на теоретичних положеннях і практичному досвіді

суспільного дошкілля держав Заходу і водночас була пристосована до потреб національного виховання маленьких українців. У працях «Колись і тепер», «Нові методи дошкільного виховання», «Роль жінки в дошкільному вихованні», «Теорія і практика дошкільного виховання» вона вичерпно відповіла на питання, яким «повинен бути дитячий садок на Україні, якими методами його провадити...», якими мають бути його програма та «розподіл праці»; сформулювала вимоги до вихователів дошкільних закладів. За висновками дослідників творів С. Русової дошкільної тематики, вони є класичним золотим фондом дошкільної галузі вітчизняної педагогічної думки [24, С. 20]. Активно продовжуючи працювати над проблемами дошкільного виховання, Софія Русова в останні десятиліття життя поступово зосереджується на загальнолюдських і національних аспектах виховання взагалі, що можна вважати однією із найсуттєвіших змістових особливостей педагогічного доробку вченої того періоду. При цьому її найбільше цікавили суспільні аспекти виховання та його найновіші напрями. За переконанням педагога, виховання як найважливіша суспільна функція здатне «переробити в певних межах» вдачу народу, стати одним із чинників його національного самовизначення. Для цього воно повинне охоплювати не тільки дітей дошкільного та шкільного віку, але й усю молодь, все доросле населення, здійснюватися всіма соціальними інституціями [24].

Отже, С. Русова – видатний український педагог, видавець, письменниця, активна громадська діячка, щира подвижниця української національної культури й стійкий борець за самостійну Українську державу, організаторка національного руху українського жіноцтва. Вона створила надзвичайно цікаві й глибоко наукові твори про українське дошкілля й український національний напрямок виховання дошкільнят. С. Русова теоретично та практично впровадила концепцію українського дитячого садка, яка містить три складові: мету виховання і завдання дитячого садка, основні принципи, зміст роботи дитячого садка. Варто відзначити, що педагогічна ідея

українського дитячого садка була сформована С. Русовою на основі вивчення світової педагогічної думки.

1.2. Педагогічні ідеї Софії Русової на моральне становлення дітей старшого дошкільного віку.

На становлення моральності дошкільника, на думку С. Русової, впливають такі виховні напрями: соціальне, морально-соціальне, національне, естетичне, інтелектуальне, релігійне, духовно-релігійне, національно-патріотичне.

Моральне виховання – це процес набуття норм, правил моралі, етикету, вироблення моральної свідомості та поведінки дітей, формування моральної культури в цілому. Метою морального виховання за С. Русовою є формування у дитини позитивних здібностей та усунення негативних нахилів. Відповідно до цього окрім індивідуальності дитини потрібно зважати на еволюцію її здібностей. А цьому може допомогти справжній педагог. Тому впливовим фактором є особа педагога – щира його вдача, широка освіченість, стриманість, гуманність.

На переконання С. Русової, моральне виховання найкраще здійснюється у соціальній атмосфері. Соціальний інстинкт прокидається у дітей не відразу, спочатку лише у формі почуття симпатії до найближчих осіб – матері, батька, няні, а згодом проявляється у потребі ласки, турботи, тепла від близьких. Соціальний інстинкт проявляється у вмінні переймати настрої свого оточення – близьких, рідних, знайомих, якщо вони життєрадісні, веселі, то і дитина, поглинає їх, а коли вона бачить у матері зажурений вигляд або сльози в очах, відповідно вона сумує. А це впливає на загальний стан, емоційне тло дитини, тому потрібно чим по-більше створювати радісних миттєвостей у їхньому житті [21, с. 69].

З чотирьох років формується міцна індивідуальність, дитина вже не задовольняється похвалою чи осудом тільки батьків, а вже шукає співчуття в однолітків у спільних з ними іграх. З цього часу починає зароджуватися

морально-соціальне виховання дитини й розвиваються соціальні доброчинності – почуття обов'язку й дух дисципліни.

С. Русова зазначає, що моральне виховання на соціальному ґрунті починається зі елементарної слухняності, готовності виконувати розпорядження та підтримувати відповідні закони та правила, і цей закон має бути встановлений не лише авторитетом педагога, а й на спільній нараді обговорюваній разом із дітьми. Закон має ілюструватися на плакатах, малюнках, а також висвітлюватися в оповіданнях педагога [21, с. 69].

На думку, С. Русової, не слід встановлювати по декілька законів одразу. Після вивчення одного закону, слід подавати інший, але не заангажувати. Ці закони мають бути єдиними і обов'язковими для всіх і користуватися пошаною [21, с. 70]. С. Русова зазначала і іншу думку, соціально впливає на моральне виховання – соціальна думка, соціальна похвала чи осуд. Вихователь повинен розвинути почуття добра у дітей, шляхом відповідних вчинків, власною поведінкою, для того, щоб склалася спільна думка, яка заслуговує похвали або осуду. Педагог пропонувала часто звертатися до колективної критики окремих дітей, аналізувати як свої, так і чужі вчинки, постійно нагадуючи, що на суворий осуд чужої поведінки ніхто не має абсолютного права. Вихователь має привчати дітей до розуміння, що необхідно допомагати один одному, і допомагати перебороти злі наміри.

Таким чином товариство стане справді виховуючим соціальним осередком, більш міцним і життєвим, ніж лише один авторитет вихователя. Тому, С. Русова робить висновок, що для морального виховання дітей дошкільного віку є основою, ґрунтом, на якому закладається підвалина людини – її моральної особистості, громадянської вартості. Цьому сприяють гра, праця, літературно-мистецькі враження й атмосфера спільного товариського життя, де немає місця ні брехні, ні злоби [21, с. 70]. Для становлення моральності, на думку С. Русової, слід сформувати, передусім, характер дитини. І така думка проходить крізь весь життєвий та педагогічний досвід педагога. Вона підкреслювала, що людину ми найбільш цінуємо не за її

знання, а за її характер, адже він займає вагомий чинник у взаєминах між людьми, дає змогу досягнути вищі моральні блага. Відповідно для його формування необхідним є вироблення певних звичок, які набуває дитина змалку, звісно і такий у неї виробляється характер. Без звичок неможливе виховання, і чим вони регулярніше закладаються, тим краще урегулюється поведінка дитини. Виховання має розвивати у дитини індивідуальні здібності, щоб розвинути незалежний характер [23, с. 62]. А навчання є керманічем формування характеру, розвиваючи увагу, розум, викликаючи постійно власну ініціативу, даючи дитині цікаві праці, які вимагають від неї самостійності. Головне – викликати активність, перемогти інертність духовних сил дитини. Все навчання має викликати власне зусилля, щоб досягнути поставлену мету.

Для того, щоб привчити дитину до моральності, слід навчити її обмірковувати свої та чужі вчинки, використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, давати дитині змогу у різних обставинах життя виявити свою мужність, сформуванати добре серце і правдиву поведінку, і підтримувати у дитини віру в саму себе [23, с. 62]. Для морального становлення дітей дошкільного віку велике значення мають дитячі твори, а саме оповідання, в яких безпосередньо закладено гуманний зміст. Оповідання, казки просто входять у душу, а гарне оповідання є найкращим засобом увійти до серця дитини. Змістовне переказування дитячого оповідання не потребує моралізування, у ньому чітко прослідковуються життєві лінії, які безпосередньо впливають на моральні почуття дітей. Лише вихователю слід підібрати гарні, влучні, гуманні оповідання, що відповідатимуть словнику дитини, формі, виразам, змісту і морально-етичній сугестії.

С. Русова відзначала, що дитині властиві особливі переживання, які мають вплив на формування моральних почуттів: добра – зла, правди – неправди, які кожна дитина має в собі виробити. Адже не усвідомивши та не відчувши власного розуміння, що таке добро, вона не зможе бути завжди чесною зі собою [23, с. 62].

Оригінальність кожної особистості дитини дуже дорого коштує, її треба берегти і допомагати знайти свій певний незалежний шлях до добра. Моральним виховання, на її думку, повинно бути пройняте все навчання, і навіть життя. «У садочку, в школі, у зовнішності дітей повинен панувати щирий моральний, піднесений, веселий настрій, готовий до приємної праці, цікавого навчання, товариського об'єднання» [23, с. 63].

С. Русова забороняла методи покарання або погрози до дітей, натомість пропонувала любити дитину і заслужити її любов – це головне підґрунтя для виховання особистості дитини. Натомість відзначала, що особливе значення відіграють дитячі свята, коли діти виконують спільні завдання, запалені однією ідеєю про письменника чи важливу подію [21, с. 72].

У сфері морального розвитку педагог пропонувала створення спеціальних гуртків для самовиховання, самодисциплінування дітей у напрямі добра і опанування своїх емоцій. Вона вважала, що керівниці закладів дошкільної освіти мають мати відповідну підготовку, широкі знання щодо прищеплення дітям соціальних і моральних ідеалів.

С. Русова поєднувала не лише моральне з соціальним, а й з естетичним вихованням. Вона зазначала, що коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, схиляє до доброї поведінки. За поглядами С. Русової, дитяча кімната повинна бути обов'язково чистою, помальованою у білий колір, на підвіконниках мають прикрашати вазонки з квітами, на окремому столику стояти акваріум з усякими рибками, гарними водоростями, на стінах портрети письменників, обрамлені вишиваними біленькими рушниками, віночки з живих або паперових квітів тощо. Для дітей педагог пропонувала біленькі стільці й столики, впорядкована шафа з іграшками, а самі діти чисті та охайні, у красивих фартушках. Отже, як бачимо, С. Русова відстоювала думку, що чистота – це перша моральна звичка дитини, яка повинна бути обов'язково присутньою у кожному закладі для дошкільників.

Наступним джерелом естетичного впливу на дитину відіграє природа в усій її непереможній красі, а саме у: квітках, метеликах, співі пташок, кольорах зірок, грі світла на воді, красі дерев та листочків, далеких красвидів. На усі ці речі повинна бути звернена увага дітей, де вони повинні переживати красу природи за всякої доби року та розвивати до неї почуття, а згодом вона стане утіхою для них на усе життя.

Для ознайомлення із природою вихователь повинен надавати увагу таким формам і методам морального виховання дітей: прогулянкам, екскурсіям, спостереженню за явищами природи, за сходом та заходом сонця, місяцем, зоряним небом, хмарами, веселкою, бурями тощо. Спостереження дітей за природними явищами підносить дух, скеровує дітей до чогось вищого, і об'єднує усіх у спільні почуття. Однією з умов природної краси є чистота навколо дитини, від чого складається загально-моральна атмосфера [21, с. 64-65]. Поруч з природою безперечно відіграє значущу роль музичне мистецтво, а саме спів [21, с. 13].

Неперевершений вплив на дітей також має хореографічне мистецтво, утворюючи атмосферу краси грації та пластики тіла [21, С. 64-65]. Черговим виховним впливом С. Русова вважала образотворче мистецтво, а саме зауважувала, що потрібно навчити дитину милуватися гарними малюнками, розуміти їхній зміст. Характеризуючи морально-естетичне виховання педагог робила такий висновок, вихователі повинні збагачувати душу дитини відповідними враженнями і постійно захоплювати її уяву, формувати глибокі почуття, бажання у своїй поведінці здійснювати тільки чисте, добре, красиве і правдиве.

Отже, естетичний розвиток завжди пов'язаний з моральним. Реалізацію морально-естетичного виховання поєднувала із розумовим розвитком. Вплив на морально-розумове виховання мають дитяча література, а саме оповідання, вірші та впливаючі від них естетичні враження. Вона зазначала, що дитина за своєю суттю естетична і дуже рано у неї виникає захоплення красою.

Особливий акцент педагог робила на морально-інтелектуальному вихованні дітей. С. Русова описує, що інтелектуальному та моральному розвитку дитини сприяють такі звички у: задоволенні своїх потреб, порядку, відповідальності, товаришуванні, спостереженні, прояві духу ініціативи у праці і іграх, виявленні ініціативи до ручної праці, малюнку, акварелях, ритмічних рухах, умінні орієнтуватися у житті, гострому слуху й зору, зосереджуванні думок, вмінні помовчати, щоб зібратися з думками.

Отже, завдяки процесу виховання у закладах дошкілля можна викликати у дітей такі моральні, інтелектуальні й соціальні добродії та культурні звички, а саме: охайність – мати чисті руки, зуби, обличчя, нігті, одяг; самостриманість – у їжі, питві, праці, емоціях; мужність – для власного забезпечення від усіляких небезпек; пошана – до товаришів, їхніх потреб, уміння поступитися ради них своїми власними інтересами; самопоміч – звичка не чекати чужої допомоги, коли можеш сам собі дати раду; терпеливість – це вміння викликати у дітей цікавість до розпочатої роботи, для того, щоб дитина могла завжди розпочату роботу доводити до кінця; настирливість – прищеплювати дитині думку, не втрачати віри в свої власні сили, праця є завжди не легкою. Треба розвивати у дітей дух настирливості, бажання перемагати перешкоди. Слід дітям завжди висвітлювати насолоду від перемоги, героїзму, подавати дітям приклади з життя таких людей, що перемагали і проходили різні перешкоди, що їм зустрічалися на їхньому життєвому шляху.

Акуратність – у праці, процесі мислення й висловлювання. Треба акцентувати увагу дітей, що будь-яка неаккуратність у роботі призводить до безвідповідальності у майбутній роботі – потязі, автомобілі. Творчість – у дітей слід викликати творчу думку, ініціативу, вольове самостійне зусилля – у грі, праці, навчанні. Розважливість – змагатися викликати в дитини відповідне відношення до свого оточення, обов'язків і праці й перемагати легковажність. Любов до правди – це одна з головних моральних добродійностей, яку потрібно прагнути виховати з найменших років у дітей [21, с. 66-67].

Усі ці риси слід прищепити ще з раннього віку, щоб уникнути можливості негативних рис – брехливості, поверховості, нетерпеливості і інше, що перешкоджають людині стати корисним громадянином і приємним товаришем. І усі ці звички виробляються починаючи з закладу дошкільної освіти, цілим укладом життя, під час праці і інших занять. Діти повинні слухати свого керівника з пошани до нього, а не зі страху. Між ними повинні панувати щирі й сердешні взаємини так, щоби дитина могла своєму вихователю довірити всі свої таємниці – радощі й горе. Між дітьми та вихователем повинні встановитися приязні і відверті відношення. Діти повинні вірити своєму педагогу й бути певними, що вимоги до нього є справедливими і скеровані лише до добра. Ці вимоги мають бути чітко продуманими, а не занадто суворими й переважно такими, щоби діти їх могли виконати. Вони повинні «...мати ясну для дитини мету – чи то захист дитини від певних ушкоджень і небезпеки, чи то заклик до морального піднесення» [21, с. 67-68].

Вихователю повинен тісно співпрацювати з батьками. Він повинен оточити дітей приємністю, бути завжди привітним і справедливим, щоби діти могли брати приклад. Найкращий метод запобігання егоїзму – це зміцнити в дитини почуття любові до товаришів, рідних, людей. Треба пробуджувати у людей почуття терпимості й насолоди від пожертвування.

С. Русова відстоювала, щоби у «дитячому садку» обов'язково відчувався національний дух. З цього приводу, провідним чинником національного виховання вчена називала народну естетичну творчість (словесні ігри, пісні, музикування на народних інструментах, забави, інсценізації, орнаменти, архітектуру тощо); українське мистецтво, сприйняття якого супроводжується позитивним емоційним тлом.

У моральному вихованні пропонувала виключно орієнтуватися на національну атрибутику, що втілена і побудована на географії, природі, кліматичних умовах, історичному минулому власного народу, розвитку творчого потенціалу дітей, широкому використанню українських творів, усної

народної творчості, залученням дітей до національних свят, традицій, звичаїв та оберегів народу [4, с. 3-4]. Тобто всі ті чинники будуть виховувати юного патріота вже з раннього дитинства.

Не оминула С. Русова і такий чинник, як духовно-релігійне виховання. На запитання, чи необхідним є включення у заклад дошкільної освіти релігійне виховання, вихователь дає однозначну відповідь – так, оскільки саме цей напрям, є важливим чинником духовного збагачення у розвитку дитини. Визначаючи шляхи релігійно-духовного виховання дітей, С. Русова пов'язувала їх із моральним, естетичним, національно-патріотичним вихованням.

С. Русова окреслювала шляхи духовного виховання дітей, прилучала їх до християнства. Це, передусім, зазначала вона, національні свята, звичаї та традиції українського народу, релігійні вірування, які викликають морально-естетичні почуття [3, с. 19]. Вона піднімала, соціальний бік релігійного виховання виступала у спільних релігійно-національних святах.

Національно-патріотичне виховання, на її переконання, визріває на основі проведення релігійно-національних свят, на яких у дітей зароджується особливий дух, де поєднується релігійне і естетичне виховання. Тому, на її думку, «гарний педагог – це справжній реформатор майбутнього життя України, апостол Правди і Науки» [23, с. 64].

Отже, слід відзначити, потужність та глобальність поглядів С. Русової на моральне виховання дітей, їх глибоко духовну сутність, зосередженість на широкому спектрі дотичних виховних напрямів: соціальному, морально-соціальному, національному, естетичному, інтелектуальному, релігійному, духовно-релігійному, національно-патріотичному.

1.3. Проблеми морального виховання у педагогічній спадщині Софії Русової

У сучасних умовах становлення відкритого демократичного суспільства вивчення історії педагогіки дає можливість глибше зрозуміти роль

педагогічних ідей у визначенні напрямів розвитку української освіти та виховання. Серед когорти педагогів і діячів освіти особливе місце посідає Софія Федорівна Русова, яка на кінець XIX – початок XX століть здійснила вагомий внесок у розвиток дошкільної, шкільної та позашкільної освіти. В усіх її працях гармонійний усесторонній розвиток дитини та виховання особистості з високими моральними цінностями є наскрізною проблемою.

С.Русова продовжила вивчення ідей морального виховання, які були закладені Й.Г. Песталоцці, Ф. Фребелем, К.Д. Ушинським, популяризувала праці своїх сучасників, а саме: О. Декролі, М. Монтесорі, Д. Дьюї, П.Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених.

С.Русова стверджувала, що моральне виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно починається з наймолодшого віку дитини та має цілеспрямований та планомірний характер.

Освітня діяльність і педагогічна спадщина С. Русової не залишилися непоміченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Повноправне повернення імені Софії Русової на Батьківщину розпочалося на початку 90-х років XX століття. До числа перших дослідників, які започаткували процес відродження педагогічної спадщини С. Русової, входять такі педагоги як Н. Дічек, І. Зайченко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, О. Проскура, О. Сухомлинська, які висвітлили цілу низку проблем теоретичної, методичної та практичної спадщини С. Русової.

За результатами вивчення бібліографії досліджень педагогічної спадщини нами було виявлено значну кількість наукової інформації, яка представлена у бібліографічних довідниках, окремих розділах книг із історії педагогіки, дисертаціях, фахових і публіцистичних статтях. Ці напрацювання широко застосовуються в сучасній науковій та педагогічній практиці. Вивченню життєвого, творчого шляху та спадщини Софії Русової присвятили свої дисертаційні дослідження Г. Груць, І. Пінчук, Л. Гонюкова, О. Джус, Н. Маліновська, О. Пшеврацька, В. Сергєєва, О. Пеньковець, О. Таран, О. Фролова.

Проблема розкриття творчої спадщини видатного педагога, просвітителя, громадського діяча, автора багатьох досліджень із педагогіки, історії, географії, дошкільної та позашкільної освіти знайшла відображення у працях багатьох сучасних науковців (Л. Д. Березівська, Л. П. Вовк, І. В. Зайченко, Г. П. Пустовіт, О. В. Сухомлинська та інших).

У сучасній українській педагогічній науці почали з'являтися ґрунтовні дослідження педагогічних поглядів, літературно-публіцистичної творчості, громадсько-просвітницької діяльності видатної діячки. Окремі аспекти життя та діяльності просвітельки висвітлювалися у статтях З.Борисової, О.Т. Губка, Г.І. Дацюк, Н.П. Калиниченко, М. Машовець, О.В. Проскури, М.В. Солов'я, Т.І. Сущенко та інших.

Разом з тим, ідеї морального виховання у спадщині С. Русової залишаються актуальними у сучасному освітньому просторі. Кожна історична епоха формує свої світогляди та орієнтири, диктує норми поведінки у соціумі та у процесі взаємин із іншими людьми, визначає цінності та пріоритети. Стосунки з оточуючим середовищем дають можливість дитині осмислити себе як його невід'ємну частинку, та через взаємини бачити смисл свого існування. Все, що оточує дитину, починаючи з перших хвилин появи на світ, тією чи іншою мірою виховує її, формує як особистість, прищеплює певні моральні якості, закладає підвалини характеру та поведінки. Перші уявлення та моральні почуття в дитини, стверджувала С. Русова, викликають її батьки, рідні, близькі, що підходять до її колиски, бавлять, пестять, колишуть, купають, граються з нею тощо. Турбота, ласка з боку рідних, радість, яка оточує дитину в здоровій, згуртованій сім'ї, виховують у дітей перші почуття симпатії, любові до батьків, дідусів і бабусь, братів, сестер, породжують прагнення спілкуватися з ними, а згодом – і піклуватися про них. Приклад батьків, старших членів сім'ї стає для дитини тим животворним джерелом, із якого поступово виростає почуття любові до людей, до свого рідного краю, народу, своєї Батьківщини [2, с.60-61].

Жодна дитина не народжується з готовою ідеєю морального обов'язку, відзначала С. Русова, але чим жвавіше живе в особистості почуття симпатії, тим міцніше та легше розвивається в ній почуття соціального обов'язку, яке й мусить бути виховане соціальною педагогікою [2, с.65]. Формування моральної поведінки людини починається змалку, в сім'ї, з елементарного поєднання одержуваних дитиною моральних знань із найпростішими моральними діями та вчинками. Нормою тут є зовнішня вимога, яка йде від дорослої людини. На її основі в дитини розвивається свідома поведінка, виникають зачатки самоконтролю, вона починає діяти на основі внутрішніх спонук, а виконання норм стає мотивом її моральної поведінки [2, с.71].

Справу виховання бажано якнайтісніше пов'язати з природними нахилами дитини та з вимогами життя, в якому дитина перебуває, зі світоглядом її народу, з психологією її нації. Національне виховання дає певний ґрунт для зміцнення моральних сил дитини – й відродження душі народу. Національне виховання виробляє у людині не половинчастого діяча, який діє на основі хисткої моральності, а міцну, цільну особу [1, с.43].

У статті «Дошкільне виховання», яка була надрукована в журналі «Світло» в 1913 році, С. Русова розкриває погляди великих філософів і педагогів Песталоцці й Гербарта на роль родинного виховання дітей, у якому вони бачили кращий осередок для морального виховання. Гербарт каже: «...Який вихователь може порівнювати себе з батьками дитини? Хто зробить стільки, скільки можуть вони, опираючись на такі сили, як авторитет і любов: мати, яка своєю самозреченою любов'ю так пізнає всі потреби своєї дитини, краще, ніж могла б їх зрозуміти якась чужа людина, мати, яка розуміє перші звуки, що промовляє її немовля, та яка знаходить у собі потайну снагу стати близькою до маляти, жити одними з ним почуттями, й яка огортає дитину своєю ніжною, але стійкою владою. Чужий ніколи не буде мати такої сили глибокого розуміння душі дитини» [6, с.24].

С. Русова звертає увагу вихователів на необхідність врахування вікових особливостей дітей. Важливу роль у становленні моральних рис вона

відводить дошкільному віку. Дає багато цінних порад вихователям, вихователям із формування в дітей моральних уявлень, моральних почуттів, моральної поведінки [3, с.129].

Софія Русова стверджує, що справжнє виховання не може починатися на порозі школи, а мусить вестися упорядковано з перших днів, бо воно складається з добрих звичок, з перемоги над «... шкодливими інстинктами й з розвитку добрих. ...До 8 літ, цебто до часу, коли дитина вступає уперше в школу, вона вже має той або інший склад душевних сил і в змаганні, з якими інший раз школі доводиться чимало сперечатися, приходиться й дитині переживати важкий розрив усього того, що протягом її життя складалося під впливом родинних умов» [6, с.20].

Починаючи з дошкільного періоду й у подальшому, у дітей необхідно виховувати такі моральні, інтелектуальні й соціальні якості та культурні звички, як охайність, стриманість, мужність, пошану до старших і товаришів, терпимість, наполегливість, творчість, розважливність, любов до правди, чуйність, уважність, скромність та цілий ряд інших на противагу недолікам характеру. Всі ці звички й чесноти виробляються поступово у грі, праці, спілкуванні. З моменту приходу дитини в дитячий садок слід привчати її до охайності, ладу, виконання певних правил поведінки, обов'язків. В подальшому ці якості необхідно розширювати й поглиблювати [2, с.59].

Щоб досягти мети морального виховання, підкреслювала С. Русова, вчитель мусить знати не тільки психологію дитини, найголовніші рухи у громадянстві, розуміти сучасні ідеали народу, а й обмірковувати, якими засобами ті ідеали провести в життя, щоб ними пройнялася дитяча душа [3, с.123]. Вихователь вказувала на важливу роль і значення моральних почуттів, які посідають важливе місце в системі морального виховання дітей старшого дошкільного віку, у розвитку їх інтелекту та духовності.

Моральні почуття – це переживання людиною свого ставлення до того, що відбувається в її житті, що вона пізнає та робить [2, с.64]. Усяке виховання мусить мати повагу до індивідуальності дитини. Брак виховання шкодить не

лише дитині в гарних умовах життя. С. Русова правдиво характеризує виховання як уміння, що утворює та установлює як природні, так і надумані стосунки між індивідумом і зовнішнім світом із метою скерувати його думку й волю до морального вдосконалення [6, с.26].

Формування моральних звичок С. Русова розглядає в контексті соціалізації, бо моральні звички є суттю соціальних. «Звички даються в закладі освіти з наймолодшого віку дітей, і обов'язково доповнюються соціальним досвідом при обов'язковій участі громадській справі» [8, с.445]. Відносини, які складаються між вихователем та вихованцем, є джерелом формування свідомості та соціальних мотивів поведінки останнього [4, с.115].

Важливою умовою формування морального досвіду особистості дитини є емоційний фон. У ньому виявляється рівень моральної культури, насиченість духовного життя вихователя. Якщо розумова діяльність на занятті адекватна емоційному фону, це дає найкращий результат [4, с.115]. Вихователь повинен гармонізувати емоційну та пізнавальну сторони навчальної діяльності, вчити дітей дотримуватися головного принципу випереджаючої ініціативи, він має давати дітям взірці спілкування, вести дітей за собою. Цього можливо досягти лише за умови знання дитини, підвищення рівня її розвитку. У цьому вона бачила основу спілкування – вміння розуміти та любити людей [4, с.116].

Софія Русова постійно підкреслювала зв'язок морального виховання з естетичним, розумовим, фізичним та трудовим вихованням [3, с.124]. Великого значення у моральному становленні дитини педагог надавала естетичному вихованню. Вона зазначала, що коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла та приваблива, вона впливає на її настрій, спонукає до доброї поведінки. Обов'язковою умовою, джерелом естетичного виховання в розумінні С. Русової є загальний вигляд дитячого садка, школи, їх оточення. У всьому повинна бути чистота, охайність. Ці риси С. Русова вважала першими моральними звичками дитини [3, с.128]. Через сприйняття краси у людини формується емоційно-піднесене ставлення природи, людини, світу речей, розвивається повага до людської праці.

Софія Русова була глибоко переконана у необхідності виховувати всебічно розвинену особистість. Гармонійно розвинена особистість формується у досягненні успіху через подолання проблеми. Розгортаючи думку Песталоцці про те, що кожна людина самостійно утворює свою етику, та що поступ людський полягає в тому, щоб громадське життя ставило більше перешкод, обмежувало нижчі думки, пристрасті людини, С. Русова вважає, що досягнення цього можливе через таку систему навчання, коли є робота «...розуму, рукам і моральному почуттю» [6, с.45].

Важливим засобом здійснення морального виховання, на думку С. Русової, є навчання, адже «...кожне правдиве навчання є вихованням» [3, с.124]. Методами морального виховання С. Русова вважала: приклад батьків, учителів, сугестію (навіювання, гіпноз) бесіди з дітьми. Важливе значення в процесі морального виховання педагог надавала вихованню позитивних звичок [3, с.129].

С. Русова розглядала моральність як систему принципів, поглядів, уявлень, норм, правил і оцінок, які регулюють поведінку людей як одну з форм суспільної свідомості. Вона вказувала, що мораль пронизує всі сфери людського життя та спрямовує поведінку особистості з точки зору добра і зла, справедливості та несправедливості, гуманізму або його антиподу, тому «...моральне виховання не може проводитися якось окремо: ним має бути пройняте все навчання, все життя» [2, с.57].

Важливу роль у формуванні моральних почуттів дитини, за твердженням С. Русової, відіграє мотивація успіху, яка виявляється у намаганні позмагатися, перемогти, виявити насамперед фізичні сили та можливості. «Варто зазначити», – відзначала вчена, – «що життя – це боротьба, дитині в майбутньому нелегко доведеться завойовувати свою долю й, отже, цей інстинкт у своєму здоровому, нормальному розвитку є міцною основою для того, щоб перемагати різноманітні перешкоди.

В процесі виховання необхідно дуже уважно ставитися до виявів цього інстинкту, бо навіть будучи позитивним фактором для життєдіяльності

людини, він може набути й негативного спрямування, зокрема, привести до виявів жорстокості» [2, с.68].

Д. Горн, досвід якого цікавила С. Русову, звертає увагу на те, що виховання включає такі визначні науки, як мораль – етику та релігію, – яким дитина навчається лише шляхом запозичення. Правді теж не можна навчитися, вона приймається дитиною безпосередньо з її оточення. Коли вихователь органічно пройнятий правдою, чесністю, чемністю – тоді й діти непомітно вбирають у себе ці етичні риси свого вихователя та самі стають моральними особами [5, с.314].

Питання моральності вона розглядає в дусі християнського вчення про добро та зло. Релігію С. Русова розглядає як складову частину морального виховання [3, с.125]. Релігійність С. Русової залишила помітний слід у її теорії морального виховання. Саме тут найбільше виявилася особливість світоглядної позиції педагога – поєднання релігії та моралі, надання релігії ролі моральної санкції [3, с.126].

С. Русова радила водити дітей до церкви лише на добровільній основі, а не примушувати. Все релігійне виховання повинно здійснюватися вільно, поступово, відповідно до запитів дитини. «Тільки відкинувши всякий догматизм, насильство, ми зможемо з допомогою релігійного виховання формувати у дитини та дорослої людини високі морально-етичні почуття», – переконувала Софія Русова [2, с.71].

Усяке моральне виховання припускає якийсь соціальний осередок, у якому дитина росте, й той майбутній соціальний осередок, задля якого вона набирається знання, розуму та волі. Виховання в організованому товаристві має найбільшу силу морального впливу. Головною умовою при цьому є принцип демократизму, коли діти вільно, незалежно живуть, працюють, гуляють, навчаються, але їх життя не безладне.

Моральне виховання передбачає якийсь соціальний осередок, у якому дитина росте, й той майбутній соціальний осередок, задля якого вона набирається знання, розуму та волі. Звісно, кожна соціальна організація

залежить від того, як кожний із нас уявляє собі окрему особу та, з другого боку, неможливо уявити собі нормально розвиненої індивідуальності без її відносин із більш-менш широким колом людей [1, с.146].

Отже, проаналізувавши праці Софії Русової щодо морального виховання, можна зробити висновок, що проблема виховання проходить лейтмотивом майже у всіх творах вченої. Виховання моральних якостей та почуттів у дітей старшого дошкільного віку є ефективним за умови, що воно є цілеспрямованим і планомірним і починається з наймолодшого віку дитини та здійснюється на всіх вікових етапах сім'єю, родиною, близьким оточенням, дитячим садочком, школою, позашкільними установами та соціальним оточенням, у якому вона перебуває. Головними завданнями морального виховання дослідниця вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах, де й формуються відповідні моральні навички та стилі моральної поведінки, а також моральна свідомість, стійкі моральні переконання.

Проблема формування у дітей старшого дошкільного віку моральних цінностей знайшла широке відображення в наукових доробках С. Русової: «Дитячий сад на національному ґрунті» (1910), «Націоналізація дошкільного виховання»(1913), «Дошкільне виховання» (1918), «У дитячому садку» (1919), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), «Нові методи дошкільного виховання» (1927), та ін.. Софія Русова вважала, що «для морального виховання дошкільний вік є основою, ґрунтом, на якому закладаються підвалини людини – її моральної особистості, її громадянської вартості» [8]. А визначений нею перелік інтелектуальних і соціальних добродійностей та культурних звичок, які важливо сформувати у дошкільників увійшли до змісту сучасних програм виховання і навчання дітей (Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», програми «Дитина»: привчати дитину до охайності, порядку, виконання правил поведінки, певного обов'язку; виховувати такі моральні якості, як відповідальність, стриманість, мужність, пошану до старших і товаришів, терпимість, настирливість, творчість,

розважливість, любов до правди, чутливість, доброту, уважність, скромність та ін.

Вихідною тезою у впровадженні в педагогічну практику особистісно-орієнтованої моделі, згідно з проектом Концепції розвитку дошкільної освіти є «...діяльне буття дитини, її суб'єктність; у свідомості – самосвідомість; у спільності – самобутність; у діяльності – самодіяльність» [3, с.4]. У цьому контексті вважаємо актуальними погляди С. Русової щодо здійснення морального виховання в дошкільному закладі. Зупинимось на окремих із них. Співзвучними із сьогоднішнім є завдання, які ставила Софія Русова перед вихователями: оберігати самовартість особистості кожної дитини, допомогти їй знайти свій незалежний шлях до добра, перемогти інертність її духовних сил, викликати активність; необхідність привчати дитину обмірковувати свої і чужі вчинки, надавати дитині змогу проявити свої кращі моральні якості в різних життєвих ситуаціях; підтримувати в дитини віру в саму себе. Педагог вважала, що розуміння добра і зла, правди і неправди кожна дитина має виробити власними зусиллями, бо тільки власне розуміння дає їй змогу, виростаючи, бути завжди чесною до самої себе, незалежною від оцінюючих суджень оточуючих [11].

Науковець застерігала вихователів від домагання від дітей сліпої слухняності, особливо наголошувала на свідомому засвоєнні дітьми моральних норм і правил поведінки. С. Русова вважала, що здійснення морального виховання потребує від вихователів уміння порозумітися з дітьми, вибудувувати щирі, близькі відносини, викликати у них почуття честі і правди; переконати їх в необхідності виконання певних норм; уміння прощати незначні провини а при нагоді індивідуально обмірковувати з дитиною той чи інший невдалий вчинок, звернути її увагу на те, що потребує певного докору. А головне – любити дітей так, щоб вони це відчували і мали довір'я до свого вихователя, щоб були впевнені, що заборона поширюється лише на те, що може пошкодити їх фізичному і духовному розвитку [11].

В «Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нової редакції» (2021 р.) зазначено, що виховання дошкільника не зводиться до виправлення можливих відхилень поведінки засобами навіювання, різних форм покарання. Акцентується увага на створення такого розвивального і виховного середовища, яке б сприяло повноцінній реалізації потенційних сил дитини [2, 23]. Вважаємо абсолютно сучасними погляди С.Ф. Русової, щодо методів морального виховання та ролі середовища у моральному становленні дошкільника. Педагог не визнавала таких методів у моральному вихованні як покарання та винагорода, називаючи їх факторами зовнішнього впливу. Натомість вважала за необхідне «викликати свідомість дитини, щоб її думка, і добрі почуття її були широко розвинені і що далі все більш керували її вчинками»[11, с. 134]. Науковець була твердо переконана, що дитина має бути вихована не під загрозою кари, а на попередженні негативних вчинків. Вона підкреслювала значення морального впливу того оточення, серед якого В «Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти в Україні» зазначено, що виховання дошкільника не зводиться до виправлення можливих відхилень поведінки засобами навіювання, різних форм покарання. Акцентується увага на створення такого розвивального і виховного середовища, яке б сприяло повноцінній реалізації потенційних сил дитини [2, 23]. Вважаємо абсолютно сучасними погляди С.Ф. Русової, щодо методів морального виховання та ролі середовища у моральному становленні дошкільника. Педагог не визнавала таких методів у моральному вихованні як покарання та винагорода, називаючи їх факторами зовнішнього впливу. Натомість вважала за необхідне «викликати свідомість дитини, щоб її думка, і добрі почуття її були широко розвинені і що далі все більш керували її вчинками»[11, с. 134] . Педагог була твердо переконана, що дитина має бути вихована не під загрозою кари, а на попередженні негативних вчинків. Вона підкреслювала значення морального впливу того оточення, серед якого дитина живе, зразок тих людей, кого дитина любить, вважаючи приклад вихователя провідним методом морального виховання.

Аналізуючи різні прояви негативної поведінки дітей, що не відповідають моральним нормам (брехливість, жорстокість), С. Русова на основі власних досліджень та вивчення досвіду зарубіжних педагогів, приходять до висновку, що діти не народжуються «а ні злими, а ні брехливими». Вони приходять у світ з природними нахилами до активності, до ласки, до симпатії відносно усього живого. З, так званою, природною нервовою чутливістю, що є основою формування свідомої чутливості – доброти. І тому необхідно створити такі умови життя дитині, за яких ця чутливість перетворилася б в активну альтруїстичну діяльність.

Розглядаючи всі напрямки виховання як єдиний процес, С. Русова особливого значення надавала взаємозв'язку морального та естетичного виховання. Вона підкреслювала, що краса, зрозуміла і приваблива, яка оточує дитину, впливає на її настрій і спонукає на добрі справи. І при цьому особливого значення надавала чистоті і охайності приміщення дитячого садка і самих дітей, вважаючи ці якості першими моральними звичками дитини.

Могутнім джерелом естетичного впливу на думку С. Русової є природа «в усій її непереможній красі: у квітах, метеликах, у співачках пташок, у грі світла на воді, у кольорах зорі, в красі далеких краєвидів»[11, с.225]. Педагог була переконана, що природа збагачує душу дитини враженнями правди, краси і захоплює її уяву; естетичні переживання, пов'язані із сприйманням прекрасного в природі, пробуджують в дитини глибоке бажання діяти відповідно до законів краси і правди, сприяють вирішенню завдань морального виховання. С. Русова підкреслювала, що з перших років життя дитині властиве прагнення до краси в природі, праці, взаємовідносинах між людьми, у творах мистецтва і наголошувала на необхідності розвивати на цій основі в дітей почуття краси й гармонії і вжитті, і в праці та вчинках.

Влучна є думка С. Русової, що стосуються значення дошкільного віку для формування характеру майбутньої особистості (вважали його основою моральності); попередження неумілого необережного нерозумного впливу вихователя, який може призвести до руйнації «..кращих дорогоцінних нахилів

дитини, того, що могло би стати головною прикрасою всього послідуєчого її життя»[4, с. 280]; наголошені на необхідності створення сприятливого морального середовища «...коли дитячий садок схожий на дружну сім'ю» [5, с. 364]; на вирішенні завдань морального виховання шляхом залучення дітей до усвідомленої активної діяльності; на формуванні «здатності до здійснення своїх кращих планів і намірів, а не лише мрій про благородні дії» [4, с. 282].

Висновки до розділу 1

Золоті джерела праць Софії Русової – це не тільки історія педагогічної думки, це і абсолютний сучасний погляд на загальну проблему, конкретні завдання, відповідні умови, форми і методи організації дошкільного виховання.

Її невтомна педагогічна, наукова та громадська діяльність була спрямована на розробку концепції національної освіти і виховання. Українська національна освіта, на думку С.Ф. Русової, має на меті виховати українськими засобами розумну, працьовиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки – пов'язану з ним пошаною до всього свого, знаннями того, серед чого вона виростає. У системі національної освіти і виховання Софія Русова надзвичайну увагу приділяла дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між школою і родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її устремління, нахили.

С.Ф. Русова розглядає освітній процес у його єдності, вважаючи, що виховувати моральні якості окремо неможливо. На її думку моральним вихованням має бути перейняте все навчання, все життя. Провідним методом виховання С.Ф. Русова вважає гідний для наслідування приклад дорослих і всіх тих, з ким спілкується дитина. У зв'язку з цим, вважає вона, треба, щоб вихованці у своєму оточенні бачили якнайбільше добра і краси.

Концепція національної системи освіти і виховання С. Русової має надзвичайну актуальність для розбудови незалежної Української держави.

Нею керуються держава і суспільство у розв'язанні сучасних проблем вдосконалення діяльності системи національної освіти і виховання в Україні.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ІДЕЯМИ СОФІЇ РУСОВОЇ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика рівнів моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку

Нами було проведено дослідження у закладі дошкільної освіти (ЗДО) №3 «Калинка» м. Суми в групі дітей старшого дошкільного віку, в кількості 20 осіб. Основною метою дослідження було: втілити основні ідеї та положення С. Русової про моральне виховання дітей у сучасний заклад дошкільної освіти.

Перший етап передбачав констатацію фактів. Ми визначали рівень морального виховання дітей старшого дошкільного віку використовуючи різні види діяльності.

Нашим завданням було: виявити прагнення дітей старшого дошкільного віку до комунікації із однолітками та дорослими; визначити рівень моральної вихованості дітей.

Діти були поділені на дві підгрупи: експериментальна група Б (ЕГ) та контрольна група А (КГ). З дітьми ЕГ ми проводили заняття побудовані за методикою морального виховання С. Русової, у той час з дітьми КГ за навчально-виховним планом закладу дошкільної освіти.

Розпочавши діагностику ми протягом дня спостерігали за дітьми, їхньою діяльністю, а також проводили бесіди з ними. Вивчаючи дитячу діяльність, ми прагнули визначити рівень моральності дітей старшого дошкільного віку та взаємини між ними та вихователем під час робочого дня. Прослідковуючи за характером взаємин між дітьми та вихователем ми дійшли висновку, основними питання були вміння співіснувати, дружити між собою у групі. За критеріями сталості дитячої поведінки було взято зацікавлення дітей під час спільних ігор та їх пізнавальної діяльності. Під час спостереження за дитячою діяльністю нами було виявлено наступне: у групі завжди чітко проводилися

заняття за навчально-виховним планом, спостерігалася деяка втомлюваність дітей від них та додаткових занять, які планувалися у ЗДО, це: англійська мова, хореографія, шахи; взаємини у групі дещо напружені, кілька дітей одразу займають лідерську позицію, через це, група поділена на «мікрогрупи», де в кожній свій лідер; збентежило дослідження й те, що діти старшого дошкільного віку не приймають активної участі у житті колективу кожен в більшості випадків сам по собі; ворожі стосунки й між лідерами «мікрогруп», та між учасниками також; під час пізнавальної діяльності діти активні, є діти несміливі, і в загальній картині групи вони чомусь губляться; насмішок в групі теж доволі, скромніші діти часто просто хочуть покинути колектив і граються на одинці; вихователь старається владнати конфлікт між дітьми, але не виходить тому, що більшу частину свого часу він проводить в підготовці наступних занять.

У групі були помічені різноманітні ситуації наприклад: діти відмовлялися від ігор, під час заняття вставали з місця і йшли гратися, під час прогулянки розбігалися по майданчику не реагуючи на зауваження дорослих. За основу дослідження взято основні педагогічні ідеї С. Русової про пріоритет родинного виховання та його вплив на моральність дитини.

Нами проаналізувати істинні взаємовідносини у сім'ї було дуже важко, тому ми розробили опитування (Додаток Б) дітей старшого дошкільного віку, яке складалося з чотирнадцяти питань. За кожну позитивну, негативну чи позитивно-негативну відповідь дитини ставилися бали. Зазначимо, що оцінку ставили за загальну відповідь, а не за кожне окреме питання. Оцінювали відповіді дитини так: позитивна оцінка 5 б. (П) – це коли відповідь дитини про взаємодію в сім'ї на всі 10-14 питань хороша; позитивно-негативна 3 б. (ПН) – відповідь дитини хороша, а лише на 6- 9 питань; негативна оцінка 1 б. (Н) – відповідь хороша, або недостатньо відповіді лише на 1-5 питань.

Нами було проаналізовано три складові взаємодії з сім'єю, а саме: спілкування; спільна діяльність; стосунки.

На підставі опитування ми зробили аналіз стосунків між дітьми та дорослими в сім'ї за кількістю дітей на отриману оцінку зобразивши її візуально.

Отже, аналізуючи відповіді дітей ми бачимо, що спілкування дорослих з дітьми у групі Б (КГ) займає сходинку 3, тобто 3 дитини дали позитивну відповідь. Позитивна оцінка означає, що батьки спілкуються з дитиною і приділяють їй безліч уваги. Позитивно-негативна оцінка займає сходинку 4, це коли батьки не завжди, але час від часу цікавляться життям дитини і приділяють їй увагу у спілкуванні, низька оцінка, займає сходинку 4, це за словами дітей батьки зайняті своєю роботою і майже не приділяють їм уваги.

У групі А (ЕГ) позитивна оцінка займає сходинку 2; позитивно-негативна – 4; негативна – 4. Спільна діяльність дітей і батьків як бачимо займає сходинку 3 позитивної оцінки, це коли батьки проводять час з дитиною в іграх, трудовій і пізнавальній діяльності. 4 сходинку становить позитивно негативний рівень спільної діяльності, це коли батьки зайняті наполовину власними справами і дитиною. І критично негативна оцінка становить 3 сходинку, це коли батьки майже не приймають активної участі у вихованні та навчанні власної дитини, а зайняті особистими справами, а діти або з нянею, дідусем, бабусею, або у закладі дошкільної освіти.

У групі Б (ЕГ) позитивна оцінка займає сходинку 2; позитивно-негативна – 4; негативна – 4. Стосунки ми аналізували так: позитивна оцінка – це демократичні стосунки, позитивно-негативна – ліберальні і негативна – авторитарні.

Отже, демократичні стосунки у групі Б (КГ) займають сходинку 3 позитивної оцінки, це коли в сім'ї злагода і добробут, діти і батьки на рівних, проте ставляться з повагою до старших. 4 сходинку позитивно-негативних оцінок становлять ліберальні стосунки, коли кожен сам по собі. І 4 сходинку авторитарні – це коли батьки диктатори, дружніх стосунків не спостерігається.

У групі Б (ЕГ) позитивна оцінка займає сходинку 2; позитивно-негативна – 5; негативна – 3.

Виконуючи наступне завдання ми прагнули визначити *рівень моральної вихованості*, в основу якого були взяті 3 критерії моральної вихованості дошкільників, загальноприйняті в психолого-педагогічних дослідженнях: *когнітивний, діяльнісний та рефлексивний*.

До поданих критеріїв нами було запропоновано *наступні показники*:

I. Когнітивний ми поділяли на два показники: 1) пізнання категоріального апарату моральності (любов, чесність, доброта, щирість, повага до людей, взаємодопомога); 2) усвідомлення та засвоєння моральних правил та норм.

II. Діяльнісний на чотири показники: 3) ставлення дітей до тваринного світу; 4) шанобливе ставлення до батьків; 5) прояви допомоги іншому; 6) гуманність у взаєминах (любов, повага до іншої людини, людяність).

III. Рефлексивний на один показник:

7) вміння використовувати здобутий моральний досвід у повсякденному житті.

Ми підбирали до них певні діагностичні завдання, проводили з дітьми бесіди та пропонували розв'язати ситуації морального вибору.

Показник 1. Пізнання категоріального апарату моральності (любов, чесність, доброта, щирість, повага до людей, взаємодопомога).

На підставі бесіди ми зробили аналіз обізнаності дітей з категоріями моральності робимо висновок про те, що з КГ 4 дитини з загальної кількості 10 обізнані з категоріями моральності, 3 дитини недостатньо обізнані та 3 дитини не обізнані.

Таким чином, 40% дітей обізнані з категоріями моральності, 30% недостатньо обізнані, 30% необізнані взагалі. З ЕГ 6 дітей обізнані з категоріями моральності, 1 дитина недостатньо обізнана і 3 дитини необізнані. Отже, 60% дітей обізнані, 10 % недостатньо обізнані, 30% необізнані.

Показник 2. Усвідомлення та засвоєння моральних правил та норм.

Щоб визначити рівень усвідомлення дітьми моральних правил та норм, ми використали методику «Закінчи речення» та «Сюжетні картинки» (Додаток Б). По результати діагностики бачимо, що в КГ А рівень усвідомлення дітьми моральних норм сягає 40%, 20% недостатньо усвідомлюють, а звідти впливає, що 40% дітей не усвідомлюють моральних норм, отже, їхня поведінка потребує корекції. З ЕГ Б 40% дітей усвідомлюють моральні правила та норми, 30% недостатньо усвідомлюють, 30% не усвідомлюють.

Отже, слід відмітити наступне, що (40%) дітей показали високий рівень усвідомлення моральних норм; (25%) дітей показали середній рівень і низький показало (35%) дітей.

Показник 3. Ставлення дітей до тваринного світу.

Щоб визначити, яке ставлення у дітей до тварин, як прояву високоморальності, у дослідженні ми провели індивідуальні бесіди, роботи за картинками, вирішення різноманітних проблемних ситуацій. Можна сказати, що в старшій групі «Калина» діти дуже люблять тварин і готові їм допомагати. Вирішуючи завдання діти проявляли доброту, співпереживання, вірність друзям своїм меншим.

Робимо висновок, що 15 дітей з загальної кількості 20 проявляють бажання піклуватися про тварин, 4 дитини проявляють бажання недостатньо, і лише 1 дитина проявляє байдужість. Такий високий результат здивував дослідження, адже проводячи анкетування дітей, щодо відносин у сім'ї діти не проявляли такої активності і відкритості. Дослідження припустило, що тут має місце криза 6 років. І провівши спостереження переконалися, що це справді так. Діти можуть принижувати себе, коли успіхи в навчанні недостатньо хороші, або в грі з однолітками вони виявляються слабшими. Тоді дитина думає, що нічого не вміє, нікому не потрібний, що всі проти нього. Такі переживання можуть негативно вплинути на розвиток самооцінки дитини. Тому дослідження прийняло за необхідне працювати з психологом. Батьки ще не звикли, що їхня дитина поступово переходить до статусу школяра і не розділяють з дитиною її бажань, а дитина в свою чергу з усіма внутрішніми

переживаннями закривається в собі і протестує дорослим особливо це проявляється у спільній діяльності та у спілкуванні, тому результати опитування дітей (Додаток А) будемо вважати умовними.

Як бачимо, що з КГ 80% дітей проявляють позитивне ставлення до тварин, 20% недостатньо хороше ставлення, та 0% байдуже ставлення. З ЕГ 70% дітей проявляють позитивне ставлення до тварин, 20% недостатньо хороше ставлення та 10% байдуже ставлення.

Показник 4. Шанобливе ставлення до батьків.

Ми діагностували шанобливе ставлення дітей до батьків за допомогою індивідуальних бесід з використанням дидактичних картин, в КГ та ЕГ шанобливе ставлення сягає 50%, а звідси бачимо, що 50% дітей мало проявляють пошану та повагу до батьків, критично низького рівня не спостерігається. Як бачимо, що в двох групах 50% дітей проявляють шанобливе ставлення до батьків в повній мірі, а 50% проявляють мало, низький рівень прояву поваги до батьків становить 0%.

Аналізуючи результати ці дані, ще раз пересвідчилися в тому, що діти люблять, поважають та шанують батьків, проте, дорослі не завжди приділяють достатньо уваги дітям, особливо в періоди так званих криз, коли розуміння так потрібне дитині. Аналізуючи результати, ще раз пересвідчилися в тому, що діти люблять, поважають та шанують батьків, проте, дорослі не завжди приділяють достатньо уваги дітям, особливо в періоди так званих криз, коли розуміння так потрібне дитині.

Показник 5. Прояви допомоги іншому

Щоб діагностувати даний показник, з якого чітко спостерігається моральне виховання особистості, та перевірши погляд на картину сучасного суспільства, коли кожен сам за себе, а бажання допомагати ближньому відсторонюється на другий план, мовляв: «я і сам нічого не маю». Дослідження дуже пильно стежило за поведінкою дітей та провело за допомогою показу дидактичних картин індивідуальні бесіди та створювали проблемні ситуації. Щоб діагностувати взаємодопомогу як прояв високоморальності.

З даних дослідження робимо висновок, про те, що з КГ 5 (50%) дітей з 10 мають прояви допомогти один одному, 1 (10%) дитина недостатньо проявляє бажання взаємодопомоги, інші 4 (40%) бажання як такого не проявляють. З ЕГ 2 (20%) дитини з 10 проявляють допомогу іншому, 4 (40%) дитини недостатньо проявляють бажання взаємодопомоги, інші 4 (40%) бажання як такого не проявляють.

Показник 6. Гуманність у взаєминах (любов, повага до іншої людини, людяність).

Щоб діагностувати гуманність ми проводили індивідуальні бесіди з використанням дидактичних картин. Робимо висновок про те, що з КГ 6 (60%) дітей з загальної кількості 10 проявляють гуманність, 2 (20%) недостатньо проявляють, інші 2 (20%) дітей не проявляють. З ЕГ 5 (50%) дітей з загальної кількості 10 проявляють гуманність, 3 (30%) недостатньо проявляють, інші 2 (20%) дітей не проявляють.

Показник 7. Вміння використовувати здобутий моральний досвід у повсякденному житті.

Ми визначали ці вміння спостерігаючи поведінку дітей, а також за допомогою бесід з вихователями. Робимо висновок про те, що з КГ 50% дітей використовують здобутий позитивно моральний досвід у повсякденному житті, 0% використовують, проте недостатньо і 50% дітей не використовують морального досвіду. З ЕГ 30% дітей використовують здобутий позитивно моральний досвід у повсякденному житті, 30% використовують проте недостатньо і 40% дітей не використовують морального досвіду.

Діти старшого дошкільного віку по-різному виконували ці завдання, але за кожен показник, дитина отримувала відповідний бал: – 1 бал (-) – показник проявляється слабо – 2 бали (+/-) – показник проявляється в достатньому обсязі – 3 бали (+) – показник проявляється в повному обсязі. Ми отримуємо загальну кількість балів за 7 показниками які діагностували та відобразили в таблицях, що і визначає, рівень моральної вихованості дитини. Оцінювання проводилося за 21-бальною шкалою.

Нами визначено таку шкалу оцінювання моральної вихованості дошкільників:

Високий рівень (В) (17 – 21 бали) – дошкільники володіють категоріальним апаратом моралі, знають терміни добро – зло, розрізняють їх, володіють сутністю таких понять, як любов, доброта, чесність, з любов'ю ставляться до тварин, шанобливо ставляться до своїх батьків, проявляють бажання допомоги іншому, застосовують здобутий позитивний моральний досвід на власне повсякденне життя.

Середній рівень (С) (12 – 16 балів) – діти не володіють чітко про терміни, категорії моралі, хоча мають уявлення про такі, як добро, зло, достатньо чутливі у ставленні до тварин, розуміють і поважають батьків, але не є ініціативними. Їм притаманна швидка збудливість, адже з легкістю можуть образити друга, хоча й швидко перепрошують.

Низький рівень (Н) (7 – 11 балів) – мають ті діти, які практично не знають категоріального апарату моралі, не чітко розуміють категорії добро і зло, є агресивними до тварин, дітей, часто можуть задиратися, ображати слабших; діти є неслухняними і не гуманними.

Результати констатувального експерименту з визначення рівнів моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку. Як бачимо загальний результат такий:

Контрольної Групи А

Високий рівень мають 4 дитини (40%), *середній рівень* – 4 дитини (40%), *низький* – 2 дитини (20%).

У Експериментальній групі Б,

Високий рівень мають 4 дитини (40%), *середній* – 2 дитини (20%), *низький* – 4 дитини (40%).

Результати констатувального експерименту показали, що в обох групах приблизно однакові результати, що дало нам змогу взяти їх для проведення подальших етапів експериментального дослідження. Таким чином, ми бачимо, що у першій групі (група А) з недостатнім рівнем дітей менше, а з середнім та

високим – більше. Тому саме ця група була обрана як контрольна. Діти групи Б – обрані, як експериментальна група.

Щоб порівняти результати сформованості моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку групи ЕГ та групи КГ подаємо результати у порівняльній Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Порівняння сформованості моральної вихованості дітей за усіма показниками.

Група А (Контрольна)			Група Б (Експериментальна)	
Кількість дітей за усіма показниками				
Експеримент		%	Експеримент	
Рівні	Конст.	Конст.	Конст.	Конст.
Високий	4	40%	4	40%
Середній	4	40%	2	20%
Низький	2	20%	4	40%

Як ми бачимо, що у групі А, високий рівень сягає 40%, середній рівень становить 40%, низький рівень становить 20%. У групі Б, високий рівень становить 40%, середній рівень становить 20%, низький становить 40%.

Отже, з констатувального етапу дослідження видно, що в групі існує бар'єр спілкування між дітьми та вихователем, спостерігаються напружені стосунки в сім'ї. Не беруться до уваги задатки дитини. Діти відмовляються брати активну участь у різних видах діяльності, та не зважаючи на цікаві та добре організовані заняття проявляють пасивність. Деякі діти мають недостатній рівень вміння дружити, допомагати іншим, не задумуються про свою поведінку та не бачать своїх негативних вчинків, часто ображають слабших дітей, негативно ставляться до природи, тварин, є неслухняними і не гуманними. Всі ці якості дітей дають підстави для проведення корекційної роботи, щодо морального виховання за методикою С. Русової.

2.2. Експериментальна методика морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової та перевірка ефективності її застосування в сучасному закладі дошкільної освіти

Мета *формульованого експерименту дослідження* полягала у розробці й упровадженні в практику роботи сучасного закладу дошкільної освіти методики морального виховання за С. Русовою. Згідно мети було поставлено ряд завдань.

Завдання формульованого експерименту:

1. На основі методики морального виховання С. Русової навчити дітей моральних норм поведінки;
2. Розвивати вміння у дітей підтримувати позитивні стосунки у групі у різних видах діяльності;
3. Виховувати почуття любові до природи, тварин, шанобливого ставлення до батьків, бажання допомагати іншим.

На *формульованому етапі* для зниження бар'єру спілкування, урізноманітнення діяльності дітей в закладі дошкільної освіти та врахування природовідповідності використовувались такі форми роботи як: заняття, ігри, різноманітні ситуації, праця.

Для того, щоб сприяти втіленню мети нами було використано модель морального виховання за С. Русовою. Аналізуючи її педагогічну концепцію, прослідковуємо чітку методику морального виховання, яка визначає мету, зміст, завдання, форми роботи, методи, принципи, шляхи та засоби, умови та вплив навколишнього середовища на розвиток морального виховання дошкільників.

Для ефективною реалізації поставлених завдань *формульованого експерименту*, ми проводили такі форми роботи як заняття, гра, праця. На *формульованому етапі* ми поділили свою роботу на 3 підетапи.

I підетап – ознайомлювальний. На першому під етапі нами була проведена робота з дітьми старшого дошкільного віку: читання української народної казки «Кривенька качечка», «Телесик», «Коза-дереза», казки

В. Сухомлинського «Найгарніша мама»; читання оповідань: В. Осєєвої «Чарівне слово», В. Сухомлинського «Камінь», «Бо я людина», К. Ушинського «Чуже яйце».

II підетап – творчо-діяльнісний. На цьому під етапі ми з дітьми проводили бесіди, сюжетно-рольові ігри, заняття, ігри-драматизації відомих казок.

III підетап – оцінно-рефлексивний. На цьому під етапі ми застосовували оцінювання дітьми вчинків літературних героїв, а також давали оцінку вчинків своїх ровесників у ЗДО

Використання художньої літератури, а саме казок та оповідань дало змогу дітям оцінити вчинки героїв та провести паралель між вчинками своїми та своїх товаришів. Великий вплив на почуття дітей мали оповідання «Чарівне слово» В. Осєєвої, «Камінь» та «Бо я людина» В. Сухомлинського, «Чуже яйце» К. Ушинського, діти так проїнялися прочитаним, що ще кілька хвилин у групі тривала тиша, діти роздумували над змістом твору. При розробці занять за методикою С. Русової було враховано результати констатувального експерименту, згідно з яким велику увагу приділялося тим складовим, які не достатньо сформовані у дошкільників. Було проведено такі заняття: «Навіщо людині совість», «Щоб щасливо жити – слід з усіма дружити».

На першому занятті, «Навіщо людині совість», ми аналізували поведінку персонажа, доводили, що у кожного із нас є різний стан, думки, помисли, в тому числі кривда, сумніви, протистояння, іноді йдучи проти своєї волі, тому дитині давали право вибору, який вона шлях обере, як вчинить; ми також вчили дітей, для того, щоб уникнути бід і неприємностей слід бути слухняними та не підпадати під чужий вплив, виховували чесність, доброту, чуйність та совісність.

На другому – «Щоб щасливо жити – слід з усіма дружити» ми акцентували увагу на те, наскільки необхідна дружба, друзі, товариші, міцні взаємини між ними, формували мовленнєву комунікацію для того, щоб спілкування було приємним і затребуваним один одним, ми пробували разом

знаходити спільне розв'язання різних моральних ситуацій; пробуджували позитивні емоції, використовували елементи ігрових вправ.

Наступною формою нашої роботи було: проведення ігрової діяльності, зокрема сюжетно-рольових ігор, таких як: «Магазин»: ми навчали дітей вмінь розігрувати сюжет гри, формували відповідні навички моральної поведінки у громадських місцях; «Школа»: ми навчали дітей правилам етикету щодо дотримання їх у взаємодії з колективом; поглиблювали знання дітей про відносини між педагогами і дітьми, підтримували бажання піти в школу та добре вчитися, розвивали повагу до вчителів, виховували стриманості до інших; «Лікарня»: ми розширювали у дітей уявлення про працівників лікарні та їх складну працю; формували вміння співчутливо ставитися до хворих, калік.

Отже, нашою основною метою було пробудити самостійне бажання у дітей розвивати ідеї, продовжувати задум казки, вчили виконувати ігрові дії, розвивали вміння брати на себе певну роль; використовували предмети – замітники; формували морально стійкі взаємини дітей у колективі, готовність прийти на допомогу іншому, виховували почуття відповідальності, дружелюбності, товарищкості.

Ми проводили наступну форму роботи – гру-драматизацію до казки «Коза-дереза». Нашою метою було: формувати вміння оцінювати моральні якості героїв казки, усвідомлено визначити позитивних та негативних персонажів, вчили дітей, що добро завжди перемагає зло, обіграти негативних героїв казки, натомість акцентували на позитивних, імітували рухи тварин, виховували дружбу, взаємодопомогу. Мусимо визнати, що саме завдяки низці ігор ми мали можливість корегувати негативну поведінку дітей й усвідомити моральні правила та норми поведінки у суспільстві. Праця – не лише збагачує, а й дисциплінує дітей. Ми з дітьми постійно працювали на різних ділянках: у природі, групі. Ми агітували дітей підтримати нас у праці, організовували її на позитивних емоціях, тому праця приносила їм радість.

На думку С. Русової, спільна праця є тим фундаментом, на якому формується соціально-моральний розвиток дітей.

У групі під час констатувального експерименту були помічені різноманітні ситуації: діти відмовлялися від ігор, під час заняття вставали з місця і йшли гратися, під час прогулянки розбігалися по майданчику не реагуючи на зауваження дорослих. Такі ситуації спонукали дослідження, налагодити стосунки між дорослими і дитиною. Для зникнення наростаючого бар'єру недовіри з дітьми обіграли ті ж самі ситуації за допомогою ляльок, для виховного впливу використовувалася усна народна творчість. Під час оцінювання дітей старшого дошкільного віку дій та вчинків літературних персонажів, а згодом своїх ровесників у закладі дошкільної освіти дали змогу дітям засвоїти критерії моральності і те, на скільки важливо залишатися людиною.

Морально-виховна робота проводилася з дітьми на демократичних засадах. Увесь освітній процес будувався на довірі, взаєморозумінні, щирості та приязні, що допомогло старшим дошкільникам зрозуміти сутність важливих моральних категорій, сформувало шану і повагу до батьків, вихователів та однолітків [18].

Висновки до розділу 2

На констатувальному етапі дослідженнями побачили, що в групі існує бар'єр спілкування між дітьми та вихователем, спостерігаються напружені стосунки в сім'ї. Не беруться до уваги задатки дитини. Діти відмовляються брати активну участь у різних видах діяльності, та не зважаючи на цікаві та добре організовані заняття проявляють пасивність. Деякі діти мають недостатній рівень вміння дружити, допомагати іншим, не задумуються про свою поведінку та не бачать своїх негативних вчинків, часто ображають слабших дітей, негативно ставляться до природи, тварин, є неслухняними і не гуманними. Всі ці якості дітей дають підстави для проведення корекційної роботи, щодо морального виховання за методикою С. Русової.

Отже, під час формувального експерименту впроваджуючи в роботу методику морального виховання за концепцією С. Русової, яка має за мету: «витворити людину в найкращому значенні цього слова», було вирішено ряд завдань, які впливали з проблеми дослідження та допомогли дітям усвідомити, що взаємодопомога – це вироблення стимулу сприяти іншій людині, вміти пробачати чийсь помилки, не зважати на вади, бути співчутливими, милосердними. Діти зрозуміли, що суспільство в цілому залежить від нас, адже наскільки ми будемо добрими, щирими, чутливими до чужого горя, біди, відтоді і зміниться світ на краще. Зазначимо, що завдання були побудовані на поглядах відомого педагога С. Русової і тісно перепліталися з сучасною теорією і практикою ЗДО.

Гасло садочка, які впроваджують в роботі педагогічні ідеї С. Русової: «Дарувати радість вам – нашим милим малюкам».

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні зроблено аналіз методики морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової та можливості її використання в сучасному закладі дошкільної освіти.

Здійснена розвідка дала змогу сформулювати наступні висновки:

Виконуючи перше завдання нашого дослідження

1. *Проаналізовано просвітницьку діяльність та педагогічні ідеї Софії Русової щодо морального виховання дітей.* Ми з'ясували, що просвітницькі ідеї Софії Русової були співзвучні часу, в який вона жила і творила, але, як бачимо, вони не втрачають своєї сутності і актуальності до сьогоднішнього дня. Кожен вчинок, думка і порух душі були присвячені матері Україні. Багато педагог приділяла уваги націоналізації української освіти, основою якої вважала рідну мову. Пробуджуючи національну свідомість, поширюючи просвіту серед простих людей, скрізь, куди б не закинула її доля, влаштувала дитячі садочки, недільні школи, притулки, народні читальні, українські театри та музеї, виступаючи та захищаючи українську мову та культуру древнього народу. Досягненням С. Русової як педагога є обґрунтування психологічних, соціальних та філософських засад педагогічної діяльності, розробка організаційних засад суспільного дошкільного виховання. Особливу увагу просвітителька приділяла ідеям вільного виховання, розповсюджуючи погляди європейських вчених в педагогічних журналах, видавала книжки, підручники українською мовою. Особливими, на наш погляд, були її перші педагогічні праці, що торкалися сфери дошкільної освіти: «Дитячий садок на національному ґрунті», «Дошкільне виховання», «Націоналізація дошкільного виховання», «Теорія і методика дошкільного виховання».

2. *Обґрунтували методика морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової.*

З'ясовано, що за методикою Софії Русової становлення моральності дітей старшого дошкільного віку, впливала ціла плеяда виховних напрямів: соціальне, морально-соціальне, національне, естетичне, інтелектуальне,

релігійне, духовно-релігійне, національно-патріотичне виховання. На її думку, моральне виховання – це процес набуття норм, правил моралі, етикету, вироблення моральної свідомості та поведінки дітей, формування моральної культури в цілому. Метою морального виховання за С. Русовою є формування у дитини позитивних здібностей та усунення негативних нахилів. Відповідно у процесі виховання слід опиратися окрім індивідуальності дитини, на еволюцію її здібностей. А цьому може допомогти справжній вихователь, тому впливовим фактором є особа вихователя – щира його вдача, широка освіченість, стриманість, гуманність. Найважливішим С. Русова визначила моральне виховання, котре поєднане із соціальним і починається зі елементарної слухняності, готовності виконувати розпорядження та підтримувати відповідні закони та правила, і цей закон має бути встановлений не лише авторитетом вихователя, а й на спільній нараді обговорюваній разом із дітьми. Останнім і найважливішим у моральному становленні дітей старшого дошкільного віку вважала поєднання морального та національно-патріотичного виховання, котре визріває на основі проведення релігійно-національних свят, де у дітей старшого дошкільного віку зароджується особливий дух і поєднується релігійне і естетичне виховання.

3. Продіагностували стан моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку на основі розроблених критеріїв і показників.

Нами було проведено дослідження у закладі дошкільної освіти (ЗДО) № 3 «Калинка» м. Суми в групі старших дошкільників, в кількості 20 осіб.

На констатувальному етапі дослідження ми з'ясували, що рівень сформованості у дітей старшого дошкільного віку моральної вихованості є не високим, так у групі «А», високий рівень сягає 40%, середній рівень становить 40%, низький рівень становить 20%. У групі «Б», високий рівень становить 40%, середній рівень становить 20%, низький становить 40%.

Тому, з констатувального етапу дослідження видно, що в групі існує бар'єр спілкування між дітьми та вихователем, спостерігаються напружені стосунки в сім'ї. Не беруться до уваги задатки дитини. Діти відмовляються

брати активну участь у різних видах діяльності, та не зважаючи на цікаві та добре організовані заняття проявляють пасивність. Деякі діти мають недостатній рівень вміння дружити, допомагати іншим, не задумуються про свою поведінку та не бачать своїх негативних вчинків, часто ображають слабших дітей, негативно ставляться до природи, тварин, є неслухняними і не гуманними. Всі ці якості дітей старшого дошкільного віку дали нам підстави для проведення корекційної роботи, щодо морального виховання за методикою С. Русової.

4. Експериментальна перевірка ефективності методики морального виховання дітей старшого дошкільного віку за ідеями Софії Русової в сучасному закладі дошкільної освіти.

Завдання формувального експерименту: на основі методики морального виховання С. Русової навчити дітей старшого дошкільного віку моральних норм поведінки; розвинути вміння у дітей підтримувати позитивні стосунки у групі у різних видах діяльності; виховувати почуття любові до природи, тварин, шанобливого ставлення до батьків, бажання допомагати іншим.

Для ефективної реалізації поставлених завдань формувального експерименту, ми проводили такі форми роботи як заняття, гра, праця. На них ми формували моральність дітей старшого дошкільного віку, проводячи заняття на теми українських народних казок: «Кривенька качечка», «Телесик», «Коза-дереза», казки В. Сухомлинського «Найгарніша мама»; читання оповідань: В. Осєєвої «Чарівне слово», В. Сухомлинського «Камінь», «Бо я людина», К. Ушинського «Чуже яйце». На їх основі ми оцінювали вчинки літературних героїв, а також давали оцінку вчинкам своїх ровесників у закладі дошкільної освіти. Нами проводилися бесіди, сюжетно-рольові ігри, заняття, ігри-драматизації відомих казок.

При розробці занять за методикою С. Русової було враховано результати констатувального експерименту, згідно з яким велику увагу приділялося тим складовим, які не достатньо сформовані у дітей старшого дошкільного віку.

Було проведено такі заняття: «Навіщо людині совість», «Щоб щасливо жити – слід з усіма дружити» та низка ін.

Отже, впроваджуючи в роботу методику морального виховання за концепцією С. Русової, під час формувального експерименту було вирішено ряд завдань, які впливали з проблеми дослідження та допомогли дітям старшого дошкільного віку усвідомити, що взаємодопомога – це вироблення стимулу сприяти іншій людині, вміти пробачати чийсь помилки, не зважати на вади, бути співчутливими, милосердними. Діти зрозуміли, що суспільство в цілому залежить від нас, адже наскільки ми будемо добрими, щирими, чутливими до чужого горя, біди, відтоді і зміниться світ на краще.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех Д. І. Виховання особистості: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Либідь, 2018. 848 с.
2. Богуш А.М. Довкілля: для дітей дошкільного віку: Метод. посіб. для вихователів дитсадків та батьків. Полтава: НМЦІЗО, 2013. Ч. 2. 76 с.
3. Богуш А., Сучок В. Духовно-релігійне виховання дошкільнят у педагогічній спадщині С. Русової. Уроки духовності дітям. Одеса, 2015. С. 16-21.
4. Борисова З., Машовець М. Подвижниця національного дошкільного виховання. *Дошкільне виховання*. 2016. №3. С. 3-4.
5. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник. К.: Вища школа, 2017. – 542 с.
6. Борисова З. Мішовець М. Подвижниця національного дошкільного виховання. До 150-річчя від дня народження С.Ф. Русової. *Дошкільне виховання*. 2006. № 3. С. 3-4.
7. Бойко А.М. Персоналії в історії національної педагогіки видатних українських педагоги: підручник. К.: ВД «Професіонал», 2014. 576 с.
8. Городиська В., Івах С., Федорович А. Історія дошкільної педагогіки: тексти лекцій. Ч. 2 (XIX ст. і до наших днів). Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. 240 с.
9. Гуаш Л. Софія Русова – апостол Правди і Науки. *Дошкільне виховання*. 2021. № 2. С. 10-11.
10. Губко О.Т. Формування національної свідомості юнацтва у світлі ідей Софії Русової. *Рідна школа*. 2012. № 1. С. 3-15.
11. Гупало С. Софія Русова. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://velykiukrainci.livejournal.com/33750.html>.
12. Гончаренко А. М. Софія Русова про національні джерела розвитку мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві / Науково-практична конференція для педагогічних працівників м. Києва «Педагогічні ідеї Софії

Русової в дошкільній освіті ХХІ століття (з нагоди 155-річчя від дня народження). 18 лютого 2011 року. Режим доступу: <http://www.ippo.org.ua/files/новини>.

13. Джус О.В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції: Монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2012. 260 с.
14. Дичек Н. С. Ф. Русова і зарубіж на педагогіка. *Педагогіка і психологія*. 2016. №3. С .169-177.
15. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової. Чернігів: Деснянська правда. 2016. 264 с.
16. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2021. 37 с.
17. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової: научное издание. Пінчук. Ніжин: НДПІ ім. Миколи Гоголя, 2018. 215 с.
18. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Нац пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2012. 20 с.
19. Лаврентьєва Г. П. Джерела доброти: Мавч.-метод. посіб. для роботи з дітьми в дошкільних закладах, школі та сім'ї. К.: А.С.К., 2017. 304 с.
20. Ладивір С.О., Долинна О.П., Котирло В.К. Виховання гуманних почуттів у дітей. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 168 с.
21. Лохвицька Л. В. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до процесу морального виховання дітей. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 70-74.
22. Любар О., Стельмахович М., Федоренко Д. Історія української школи і педагогіки. К., 2016. 447 с.
23. Липецький О. Педагогічні погляди Софії Русової у контексті розвитку позашкільної освіти в Україні. Просвітницька діяльність Софії Русової:

- збірник наук. Праць Кам'янець-Подільського державного університету. Кам'янець-Подільський: «Аніома». 2017. Випуск V. Том II. С. 139-144.
24. Мосіяшенко В.А., Курок О.І., Задорожна Л.В. Історія педагогіки України в особах: навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2015. 266 с.
25. Мирончук Н. Софія Русова про роль у національно-громадському вихованні особистості. *Психолого-педагогічні науки: наукові записи НДУ ім. М.Гоголя*. 2019. № 4. С. 142-145.
26. Невмержицька О., В. Кемінь, О. Квас. Історія виховання. Том 2: від ХІХ ст. до наших днів. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. 196 с.
27. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монограф. Рівне: Волинські обереги, 2014. 248 с.
28. Педагогічна спадщина С.Русової та існуюча освіта. К.: Освіта, 2018. С.16
29. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Наук.метод. посіб. ред.: В. Г. Слюсаренко, О. В. Проскура. К., 2018. 196 с.
30. Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження С.Ф.Русової. Чернігів: ДеснаПоліграф, 2016. 252 с.
31. Проблеми дошкільного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової: програма Всеукраїнської науково-практичної конференції (21-22 травня), Чернігів 2019 р.
32. Проскура О. Біля джерел української педагогічної думки. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 2016. С.5-33.
33. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 дошкільна педагогіка. К., 2012. 185 с.
34. Таран О. М. Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»; Інститут педагогіки АПН України. К., 2013. 20 с.

- 35.Тарапака Н., Мартін А. Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку
<https://core.ac.uk/download/pdf/53035453.pdf>
- 36.Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: нариси. К.: *Рідна школа*, 2014. 381 с.
- 37.Русова С. Про освіту та виховання. Історія в школах України. 2019. № 3. С. 47.
- 38.Русова Софія. *Дошкільне*. Вибрані педагогічні твори. Упор. Проскура О.В. К.: Освіта, 2016. С. 34-184.
- 39.Січкач А. Софія Русова і Ксенія Маєвська: ідеї діяльнісного підходу до морального виховання. *Дошкільне виховання*. 2020. №12. С. 10-12.
- 40.Снігур Д.С. Педагогічні ідеї С. Русової про моральні цінності дошкільників. Актуальні проблеми удосконалення дошкільної освіти: збірник тез регіональної науково-практичної конференції до 20-ліття факультету психології, педагогіки та соціальної роботи (14 травня 2019 року). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2019. С.194-195.
- 41.Струбицький В. С. Русова про особистість педагога. *Педагогічний пошук*. 2013. №2. С. 65-66
- 42.Сухомлинська О.В. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки О.В. Сухомлинська. *Початкова школа*. 1996. № 9. С. 54-56.
- 43.Сергеева В. Ф. Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Інститут педагогіки АПН України, К., 2017.209 с.
- 44.Тарапака Н., Мартін А. Погляди С.Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку. Наукові записки. Сер.: *Педагогічні науки*. 2015. Вип. 140. С. 136-140.
- 45.Осадча З. О. Софія Русова про вчителя національної школи. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7814/97/>
- 46.Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посіб. за ред. О.В. Сухомлинської . Кн. 1. К.: Либідь, 2015. 624 с.

- 47.Шмигаль В.М. Виховання життєво-компетентної особистості через упровадження педагогічних ідей Софії Русової у практику роботи з дошкільниками. *Дошкільний початковий заклад*. 2014. № 12. С. 2-12.
- 48.Ярема О. Повертається забута спадщина: С. Русова. *Дошкільне виховання*. 2020. № 6. С. 21.
- 49.Синькоп Л. Образотворча діяльність дітей: за ідеями Софії Русової. Упоряд. Київ: *Дошкільної та початкової освіти*, 2013. – 112 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Апробація результатів та публікації.

Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на 2-х науково-практичних конференціях різного рівня: VI Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій» (27 листопада 2020 року); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (28 квітня 2021 року). За результатами дослідження опубліковано 2 статті:

1. Кошель Т. Фольклор як засіб виховання особистості в педагогічній спадщині Софії Русової на моральне становлення дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільна освіта: від традицій до інновацій: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (27 листопада 2020 року)*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2020. С. 125–130.
2. Кошель Т. Педагогічні ідеї С.Ф. Русової. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (28 квітня 2021 року)*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 33–37.

Опитування (дітей щодо з'ясування відносин у сім'ї)

1. Хто такі мама і тато?
2. Що таке сім'я? Хто входить до твоєї сім'ї?
3. Чи часто ви з батьками проводите час разом?
4. Чим ви займаєтесь проводячи час разом з батьками?
5. Чи розпитують батьки про твої справи? А ти їх питаєш про це?
6. Якщо тебе щось турбує ти ділишся з батьками своїми хвилюваннями?
7. Чи допомагають батьки тобі у вирішенні будь яких негараздів?
8. Якщо батьки зайняті, до кого ти звертаєшся по допомогу?
9. Скільки часу ви проводите разом з сім'єю?
10. Чи важлива для тебе похвала батьків за гарну поведінку? Чи хвалять тебе мама і тато? Якщо ні то хто тебе хвалить?
11. З ким тобі подобається проводити час?
12. За погану поведінку батьки тебе сварять? А за хорошу?
13. Вибери картинку яка відповідає стосункам у твоїй сім'ї?
14. Чи зможеш ти намалювати свою сім'ю? Ми потім подаруємо малюнок мамі чи татові? Можливо тобі хочеться самому вибрати кому ти його подаруєш? Якщо так, кому?

1. Методика «Закінчи історію»

Методика призначена для вивчення усвідомлення дітьми моральних норм.

Дослідження проводять індивідуально.

Інструкція. Я буду тобі розповідати історії, а ти їх закінчи. Приклади ситуацій

Історія 1. Діти будували місто. Оля стояла і дивилася, як грають інші. До хлопців підійшла вихователька і сказала: «Ми зараз будемо вечеряти. Пора складати кубики в коробки. Попросіть Олю допомогти вам ». Тоді Оля відповіла ... Що відповіла Оля? Чому? Як вона вчинила? Чому?

Історія 2. Каті на день народження мама подарувала красиву ляльку. Катя стала з нею грати. Тут підійшла до неї її молодша сестра Віра і сказала: «Я теж хочу пограти з цією лялькою». Тоді Катя відповіла ... Що відповіла Катя? Чому? Як надійшла Катя? Чому?

Історія 3. Люба і Саша малювали. Люба малювала червоним олівцем, а Саша зеленим. Раптом Люби олівець зламався. «Саша, - сказала Люба, - можна мені домалювати картинку твоїм олівцем?» Сашко відповів ... Що відповів Саша? Чому? Як вчинив Саша? Чому?

Історія 4. Петя і Вова грали разом і зламали дорогу красиву іграшку. Прийшов тато і запитав: «Хто зламав іграшку?» Тоді Петро відповів ... Що відповів Петя? Чому? Як вчинив Петя? Чому?

2. Методика «Сюжетні картинки»

Методика «Сюжетні картинки» призначена для вивчення емоційного ставлення до моральних норм. Дитині пред'являють картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків однолітків.

Інструкція. Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані хороші вчинки, а з іншого - погані. Розкладай і пояснюй, куди ти покладеш кожну картинку і чому. Дослідження проводиться індивідуально. У протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також його пояснення. Дитина повинна дати моральну оцінку зображеним на картинці вчинків, що дозволить виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага

приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (усмішка, схвалення і т. п.) на моральний вчинок і негативна емоційна реакція (осуд, обурення і т. п.) - на аморальний.